טבל עמהם אלא בציר ולא אכל עמהם אלא גרוגרת אחת מצטרף, ולהוציא את הרבים ידי חובתם אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן אמר רב חנא בר יהודה משמיה דרבא הלכתא אכל עלה ירק ושתה כוס של יין מצטרף, להוציא, אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן: אמר רב נחמן *משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן °יהושע תקן להם ברכת הארץ (א) כיון שנכנסו לארץ דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים דוד תקן "על ישראל עמך ועל ירושלים עירך" ושלמה תקן "על הבית הגדול והקדוש", הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר - דאמר רב מתנא *אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב: הטוב - שלא הסריחו והמטיב - שניתנו לקבורה: תנו רבנן סדר ברכת המזון כך היא: ברכה ראשונה ברכת הזן, שניה ברכת הארץ, שלישית בונה ירושלים, רביעית הטוב והמטיב, ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע רבי אליעזר אומר רצה לאומרה בנחמה אומרה, בברכת הארץ אומרה, בברכה שתקנו חכמים ביבנה אומרה, וחכמים אומרים אינו אומרה אלא בנחמה בלבד חכמים היינו תנא קמא? איכא בינייהו דיעבד: *תנו רבנן מנין לברכת המזון מן התורה שנאמר °ואכלת ושבעת [א] וברכת *זו ברכת (הזן) את ה' אלהיך זו ברכת (הזמון) על הארץ זו ברכת הארץ הטובה זו בונה ירושלים וכן הוא אומר °ההר הטוב הזה והלבנון, אשר נתן לך זו הטוב והמטיב, אין לי אלא לאחריו לפניו מנין? אמרת קל וחומר *כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כל שכן [ב] רבי אומר [אינו צריך] ואכלת ושבעת וברכת [ג] זו ברכת הזן אבל ברכת הזמון °גדלו לה' אתי נפקא, על הארץ זו ברכת הארץ הטובה זו בונה ירושלים וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון, הטוב והמטיב ביבנה תקנוה, אין לי אלא לאחריו לפניו מנין? תלמוד לומר אשר נתן לך - משנתן לך רבי יצחק אומר אינו צריך הרי הוא אומר °וברך את לחמך ואת מימיך אל תקרי וברך אלא וברך ואימתי קרוי לחם קודם שיאכלנו ר' נתן אומר אינו צריך הרי הוא אומר °כבאכם העיר כן תמצאון אותו בטרם יעלה הבמתה לאכול כי לא יאכל העם עד באו כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקרואים וכל כך למה? לפי שהנשים דברניות הן ושמואל אמר כדי להסתכל ביפיו של שאול דכתיב °משכמו ומעלה גבוה מכל העם ורבי יוחנן אמר לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה אפי' כמלא *נימא ואין לי אלא ברכת המזון ברכת התורה מנין אמר ר' ישמעאל ק"ו על חיי שעה מברך על חיי עוה"ב לא כ"ש רבי חייא בר נחמני תלמידו של רבי ישמעאל אומר משום רבי ישמעאל אינו צריך הרי הוא אומר °על הארץ הטובה אשר נתן לך ולהלן הוא אומר °ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה וגו' ר"מ אומר *ומנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה ת"ל אשר נתן לך ה' אלהיך (ב) דיינך בכל דין שדנך בין מדה טובה ובין מדה פורענות רבי יהודה בן בתירה אומר אינו צריך הרי הוא אומר טובה הטובה *טובה זו תורה וכן הוא אומר °כי לקח טוב נתתי לכם, הטובה זו בנין ירושלים וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון: תניא רבי אליעזר אומר כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו, נחום הזקן אומר צריך שיזכור בה ברית, רבי יוסי אומר צריך שיזכור בה תורה, פלימו אומר צריך שיקדים ברית לתורה שזו נתנה בשלש בריתות

וזו

ובשבת מתחיל בנחמה · כלומר אינו צריך לא לסיים ולא להתחיל בשל שבת אלא מתחיל ומסיים בנחמה, בנין ירושלים קרי נחמה כל היכי דמתחיל בין 'רחם' בין 'נחמנו': בברכה שתקנו חכמים. בהטוב והמטיב: איכא בינייהו דיעבד · לרבנן בתראי מהדרינן ליה: בדתניא קמא גרסינן 'אשר נתן לך' זו הטוב והמטיב ולא גרסינן ביבנה תקנוה אלא בדרבי (ג): כשהוא שבע. מצוה לברך ולהודות על שבעו: כשהוא רעב · והוא בא להפיק את רעבו ע"י ברייתו של הקב"ה לא כל שכן שזה צריך לברך להקב"ה יותר: אינו צריך · לק"ו זה (ד) ולא גרסי' בדרבי אשר נתן לך זה הטוב והמטיב: אלא וברך את לחמך · ברך על לחמך: כי הוא יברך הזבח ואחרי כן יאכלו הקרואים · למדך שטעון לברך לפני אכילה, על הזבח הוא אומר "ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול את הזבח" והיכן צונו "והבשר תאכל" (דברים יב): וכל כך למה · היו מאריכות בדבריהן: שאין מלכות נוגעת בחברתה · לפי ששמואל היה מנהיג את ישראל ושאול היה נוטל את השררה משדבר שמואל אליו ואורך דברים עכב לפי שעה: בין מדה טובה · התורה מדה טובה היא: ומלכות בית דוד בבונה ירושלים · שעל ידו נתקדשה ירושלים: צריך שיזכור בה ברית · בברכת הארץ שע"י ברית נתנה לאברהם בפרשת מילה (בראשית יז) ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך: צריך שיזכור בה תורה · שאף בזכות התורה והמצות ירשו את הארץ שנאמ' "למען תחיון ורביתם ובאתם וירשתם את הארץ" (דברים ח): צריך שיקדים ברית לתורה · כגון "על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו ועל חיים שחוננתנו": תורה נתנה (ה) בשלש בריתות · בשלשה מקומות נתנה התורה לישראל בסיני ובאהל מועד ובהר גריזים ובערבות מואב ובכל אחד נכרתה ברית כדתניא במסכת סוטה (דף לז.) ארור בכלל וארור בפרט וכו' וכן באהל מועד ובערבות מואב שנא' (דברים כח) אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב וכתיב (שם כט) ושמרתם את דברי הברית וגו':

מילה

קטן שהגיע לחינוך לא מיקרי מחויב דרבנן, דאביו חייב לחנכו אבל עליו אין שום חיוב, וקשה לפירושו מכל מקום כיון שאינו מן התורה אינו מוציא אחרים שמחויבים ועוד דוחק לומר דקטן שהגיע לחינוך קרי אינו מחויב מדרבנן דאם אינו מחויב אפילו מדרבנן אם כן אינו פוטר את אביו, ובה"ג פירש דאחד שאכל כזית אינו יכול להוציא אחרים שאכלו כדי שביעה דלא אתי דרבנן ופוטר דאורייתא אבל כשלא אכלו גם האחרים רק כזית פוטר אותם, ולא היא, דהא סמכינן אעובדא דינאי וחבריו והם אכלו כדי שביעה ואפילו הכי קא חזינן דקא פטר להו שמעון בן שטח, אלא נראה לחלק דקטן שאינו בר חיוב כלל דאורייתא אפילו אכל כדי שביעה הלכך 'אינו מחויב בדבר' קרינן ביה ולכך לא מפיק ליה אי אכל שיעורא דאורייתא אבל גדול שהוא בר חיובא מן התורה כי אכיל כדי שביעה 'מחויב בדבר' קרינן ביה אפילו לא אכל כלל כדאמרי' בראש השנה (פ"ג ד' כט.) כל הברכות אף על פי שיצא מוציא חוץ מברכת הלחם וברכת היין והיינו טעמא דכל ישראל ערבין זה בזה והוא הדין בברכת המזון אף ע"פ שיצא מוציא כדפרישית וכזית דגן אינו צריך אלא שיוכל לומר "שאכלנו משלו":

מתחיל בנחמה · פי' הקונטרס לאו דוקא מתחיל בנחמה ומסיים אלא כלומר דאין צריך להזכיר של שבת לא בפתיחה ולא בנחמה אלא באמצע אבל מתחיל ומסיים בנחמת ירושלים כמו בחול שאומר "רחם" וחותם "בבונה ירושלים" ויש שמתחילין 'בנחמנו' וחותמים 'בנחמת ציון עירך ובבנין ירושלים' ונותנים טעם לדבריהם 'דרחם' הוי לשון תחנה ואין אומרים תחנונים בשבת אבל 'נחם' אינו לשון תחנונים אלא כמו "והנחם על הרעה לעמך" (שמות לב) ולא נהירא דהכל משמע לשון תחנונים ואין להקפיד אפילו אי הוי לשון בקשה כדאמר בירושלמי דשבת בפרק אלו קשרים מהו לומר "רועינו זונינו פרנסינו" בשבת? א"ל טופס ברכות כך הוא ומנהג שטות הוא המשנה ברכה של חול:

ברית ... ותורה · אין צריך להזכיר ברית ותורה וחיים ומזון דדי להזכיר "על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו וכו'" דהייני ברית ותורה והגמרא לסימנא בעלמא נקטיה:

מאן

נג א ב מיי' פ"ב מהל' ברכות הלכה ה סמג עשין כז טור או"ח סי' קפז וקפח:

נד ג מיי' שם הלכה ה וסמג שם טוש"ע או"ח סי' קפח סעיף ד ה:

נה ד ה מיי' שם הל' ג סמג שם טור או"ח סי' קפז:

◆

רב נסים גאון

דאמר רב מתנה אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תיקנו הטוב והמטיב. בסוף מסכת תענית (דף כו) שנינו אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישרא' כחמשה עשר באב ואמרי' בגמ' רב מתנה אמר יום שניתנו הרוגי ביתר בו לקבורה הודיענו רב מתנה כי הדבר שגרם לעשות את יום ט"ו באב בשמחה היא קבורת אלו ההרוגים ואיתא למעשה דביתר ובמה נהרגו בה והיאך נתגלגל הדבר מפרש במסכת גיטין בפרק הניזקין (דף נז) ובגמ' דסוף תענית דבני מערבא:

שזו ניתנה בג' בריתות. הכין מפרש בספרי (פרשת ראה) כנגד ג' בריתות שכרת הקב"ה עם ישראל אחד בחורב ואחד בערבות מואב ואחד בהר גרזים ובהר עיבל ובמס' סוטה בפ' ואלו

[ויתכן להיות זו ברכת הזימון את ה' אלהיך זו ברכת הזן וכן העתיקו תוס' לעיל מו. ד"ה עד היכן]

◆

הגהות הב"ח

(א) גמ' ברכת הארץ בשעה שנכנסו: (ב) שם ה' אלהיך אשר דייך: (ג) רש"י ד"ה בדתניא קמא כו' אלא בדרבי ולא גרסינן בדרבי אשר נתן לך זה הטוב והמטיב הס"ד: (ד) ד"ה אינו צריך לק"ו זה הס"ד ואח"כ מ"ה אלא: (ה) ד"ה תורה נתנה וכו' בסיני נ"ב תנאי פליגי התם לחד תנא מוציא הר גרזים והר עיבל ומכניס אהל מועד ולאידך תנא הר סיני ואהל מועד חדא הוא דכללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד וע"ש בפ' אלו נאמרים דף לז:

[שבת ל. מ"ק כח. יומא לח: תענית ה:]

דברים ח

◆

הגהות הגר"א

[א] גמ' וברכת זו ברכת הזמון את ה' אלהיך זו ברכ' הזן. כצ"ל: [ב] שם כשהוא רעב לא כ"ש דברי ר' ישמעאל ר' עקיבא אומר. כצ"ל (ועי' בירוש'): [ג] שם וברכת. נ"ב את ה' אלהיך:

תענית לא. ב"ב קכא:

מכילתא פי' בא [תוספתא פ"ו ע"ש לעיל כא.]

דברים ח

שם ג

[לעיל לה.]

תהלים לד

שמות כג

שמואל א ט

שם

שמות כד

לקמן כא.

[לעיל לה. וש"נ]

משלי ד

גליון הש"ס גמ' יהושע תקן. עיין תשב"ץ ח"ב (סימן קסא):

* אולם נמחייב דרבנן רש"י קורא לו מחוייב בדבר

נושא
הברכות של ברכת המזון מי תקנם

נושא/מבנה
◇ מקורות לברכה ראשונה של המזון (ברכת הנהנין)

מבנה
מקורות לברכות התורה

נושא
דברים שצריכים להזכירם בברכת המזון

* מכאן שמביא ראיה לברכות הנהנים מברכת המצוה

* בנין ירושלים קרוי נחמה

* לעיל מה.

* עי' הגהות הגר"א [illegible]

** [illegible]

* בתוך הסוגיה [illegible]

* בתוך הסוגיא [illegible]

אחרונה מובא [illegible] ברכות התורה

[illegible]